

تأثیر تربیتی نعمت در زندگی انسان

از نگاه قرآن کریم*

- حسن نقی زاده^۱
□ سیدعلی اصغر حسینی محمدآباد^۲

چکیده

از مباحثی که در حوزه‌های حکمت عملی، فلسفه، اخلاق، تربیت و روان‌شناسی مطرح است، چگونگی تربیت انسان می‌باشد. خداوند متعال از ابتدای خلقت انسان، همواره با فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، انسان را در مسیر تربیت و تزکیه تا رسیدن به سعادت حقیقی، یاری کرده است. این نوشتار، ابتدا به بررسی مفهوم نعمت و تربیت می‌پردازد؛ آن‌گاه در پی بررسی این نکته است که آیا در قرآن کریم، ارتباطی بین مفهوم نعمت و تربیت انسان وجود دارد؟ نتیجه به دست آمده نشان می‌دهد که در قرآن مجید، پاره‌ای از نعمت‌ها، به‌عنوان لوازم و پایه‌های تربیت انسان است. برخی دیگر، حاکی از روش‌های تربیتی قرآن کریم می‌باشد؛ بعضی از نعمت‌ها نیز اهداف تربیتی قرآن کریم را نشان داده است. در این میان، بخشی از موانع تربیت نیز در ارتباط با مفهوم نعمت وجود دارد که در قرآن به آن، اشاره شده است.

واژگان کلیدی: نعمت در قرآن، تفسیر موضوعی، نعمت و تربیت.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۵/۱۰ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۹.

۱. استاد دانشگاه فردوسی مشهد (naghizadeh@um.ac.ir)

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه فردوسی مشهد؛ نویسنده مسئول (hosaini.366@razavi.ac.ir)

مقدمه

آدمی شگفت‌انگیزترین مخلوق خداوند و والاترین نشانه قدرت حق است (بقره، ۳۰-۳۵). براساس مفاد آیات قرآن، حقیقت انسان، حقیقتی ملکوتی است و انسان با پیمودن مراتبی، قوس نزولی را طی کرده و در این مرتبه خاکی و در پایین‌ترین مراتب قرار گرفته است و با تربیت می‌تواند به حقیقت وجود خویش دست یابد و به والاترین صفات و کمالات الهی متصف شود. خدای متعال در این باره یادآور شده است:

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ﴾ (تین، ۶-۴) در تفسیر این آیه گفته شده مراد، همان پرورش انسان تا رسیدن به مقام خلیفه الهی یا سقوط انسان به مقام پست‌تر از بهائم است (طبرسی، ۱۳۷۲، ۷۷۶/۱۰؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ۳۲۳/۲۴؛ تقفی، ۱۳۹۸، ۴۰۸/۵).

از آن جا که تربیت انسان، امری بس خطیر است؛ کانت در این باره می‌گوید: نقص تأدیب و تعلیم بزرگسالان، نه تنها صلاحیت مربی خردسالان بودن را از آنان سلب می‌کند؛ بلکه ما را از این که به امکان و حدود تربیت‌پذیری آدمی پی‌بیریم، محروم می‌سازد. به عقیده او، اگر موجوداتی با طبیعتی برتر از انسان، تربیت آدمی‌زادگان را به عهده می‌گرفتند، در آن حال احتمالاً از امکانات رشد کامل آدمی با خبر می‌شدیم (کانت، ۱۳۶۳، ۴).

ازاین‌رو، حق تعالی برای تربیت انسان، پیامبران و اوصیاء معصوم ایشان را به همراه کتب آسمانی خویش، به سوی بندگان روانه ساخت تا انسان را از مرتبه اسفل به اعلا کشانده و از ظلمات حیوانیت به نور انسانیت برسانند. تربیت در سنت پیام‌آوران الهی، خروج از ظلمات به سوی نور است و کتاب انبیا، کتاب تربیت انسان می‌باشد. خداوند متعال درباره قرآن کریم به پیامبر گرامی‌اش می‌فرماید: ﴿الرَّكِيَابُ أُنزِلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (ابراهیم، ۱) (مراغی، بی‌تا، ۱۲۳/۱۳؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۴، ۱۰۳/۳). در همین راستاست که می‌بینیم پیامبر گرامی اسلام ﷺ، هدف نهایی و غایت بعثت خویش را تربیت انسان‌ها و به نهایت رساندن مکارم اخلاق برشمرده، فرموده‌اند: «انما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق»: همانا من فقط برای به نهایت رشد رساندن مکارم اخلاقی، برانگیخته شده‌ام (طبرسی، ۱۳۹۲، ۳).

مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۱۰/۱۶؛ الهندی، ۱۴۰۹، ۱۶/۳). امیر المؤمنین علی علیه السلام نیز درباره اهمیت تربیت نفس می‌فرماید: «أَيُّهَا النَّاسُ، تَوَلَّوْا مِنْ أَنْفُسِكُمْ تَأْدِيبَهَا، وَاعْدَلُوا بِهَا عَنْ ضَرَاوَةِ عَادَاتِهَا»؛ ای مردم! به تربیت نفس خویش همت گمارید و نفس را از عادت‌هایی که به آن حرص دارد، باز گردانید (دستی، ۱۳۸۴، ۵۱۰، ح ۳۵۹). همچنین می‌فرماید: «املكوا انفسكم بدوام جهادها»؛ با جنگیدن با نفستان، آن را تحت اختیار خویش درآورید (لیثی، بی تا، ۸۹؛ نجفی، ۱۴۲۳، ۴۱۰/۲؛ محمدی ری شهری، ۱۴۱۶، ۴۵۴/۱).

در زمینه هدف از تربیت انسان و غایت آن، روش‌های این تربیت، موانع آن و مسائلی از این قبیل، دیدگاه‌های مختلفی بین روان‌شناسان، جامعه‌شناسان، فیلسوفان و مربیان تربیت، وجود دارد. یکی از این دیدگاه‌ها، تربیت از منظر دین می‌باشد (صالحی و تهامی، ۱۳۸۸، ۷۵-۹۴). تربیت دینی، فرآیندی است دو سویه، میان مربی و متربی که ضمن آن مربی با بهره‌گیری از مجموعه عقاید، قوانین و مقررات دینی، تلاش می‌کند تا شرایطی فراهم آورد که متربی، آزادانه در جهت رشد و شکوفایی استعدادهای خود گام برداشته، به سوی هدف‌های مطلوب و کمال و سعادت مورد نظر دین، رهنمون گردد (میرهادی، ۱۳۷۲، ۵۰-۵۳).

پرسش‌های این پژوهش

هنگام بررسی مفهوم نعمت در قرآن کریم با رویکرد تربیتی، پرسش‌هایی به ذهن خطور می‌کند مانند:

- آیا در فرهنگ قرآن کریم، ارتباطی بین مفهوم نعمت و تربیت دینی دیده می‌شود؟
- بر فرض وجود ارتباط بین مفهوم نعمت در قرآن مجید و تربیت دینی، این ارتباط‌ها تا چه اندازه و چگونه‌اند و از رهگذر این رابطه‌ها، چه بینش و بصیرتی برای مخاطبان قرآن کریم، حاصل می‌شود؟

فرضیه

ما بر این عقیده‌ایم که ارتباطی عمیق، بین مفهوم نعمت در قرآن کریم و تربیت وجود دارد. لذا نگارنده در این نوشتار، در چند بخش، لوازم تربیت در قرآن، اهداف

تربیتی قرآن، روش‌های تربیت در قرآن و موانع تربیت در قرآن مجید با بررسی نعمت از دیدگاه تربیتی را بررسی کرده و از این راه، سعی در اثبات دیدگاه خود نموده است.

پیشینه پژوهش

از دیرباز، برداشت تربیتی از آیات قرآن وجود داشته است که این دیدگاه را در تفاسیر تربیتی، مانند: المنار، تفسیر مراغی، خلاصة البیان فی تفسیر القرآن، فی ضلال القرآن، الأساس فی التفسیر، پرتوی از قرآن، روان جاوید و... و تفاسیر جامع می‌توان مشاهده کرد (مؤدب، ۱۳۸۵، ۲۷۹-۲۸۶). علاوه بر این، کتاب‌ها و مقالاتی که تحت عنوان آداب تعلیم و تربیت دینی، اصول و مبانی تربیت در اسلام، روش‌های تربیت دینی و... نگاشته شده، فراوان است (شرافت، ۱۳۹۲).

همچنین، در کتب تفسیری، کم و بیش به موضوع نعمت، پرداخته شده است و کتب و مقالات زیادی نیز، در ارتباط با نعمت در قرآن به رشته تحریر درآمده است مانند: کتاب «شکر نعمت» از آقای محمد بنی هاشمی، کتاب «نعمت و سپاس» از آقای جواد محدثی، مقاله «نعمت و ابعاد آن از دیدگاه آیات و روایات» از سارا علی پور، مقاله «شکرگزاری؛ واکنش فطری به نعمت‌ها» اثر آیت الله محمد تقی مصباح یزدی، مقاله «نعمه» از عمر الراکشی و... .

نوآوری پژوهش و ضرورت آن

هرچند، آثار فراوانی وجود دارد که به مباحث مربوط به تربیت دینی و نیز مباحث مربوط به نعمت پرداخته‌اند؛ اما با این وجود، اثر مستقلی که با رویکردی تربیتی، به بررسی مفهوم نعمت در قرآن کریم پرداخته باشد، بسیار اندک است. نگارنده در این زمینه، تنها به مقاله «روش تربیتی یادآوری نعمت» از آقای هادی حسین‌خانی نایینی دست یافته که این اثر، تنها به یکی از جنبه‌های تربیتی نعمت‌ها - که همان روش یادآوری نعمت‌ها می‌باشد - پرداخته است. از این رو، نگارنده در این نوشتار در پی آن است که مفهوم نعمت در قرآن کریم را با نگاهی تربیتی بررسی نماید.

روش تحقیق

روش انجام این تحقیق، کتابخانه‌ای و با استفاده از قرآن کریم، کتب روایی، تفاسیر، کتاب‌ها و مقالاتی است که به مباحث تربیت، تربیت دینی و نعمت پرداخته‌اند. همچنین، برای کشف دیدگاه‌های تربیتی قرآن کریم نسبت به نعمت‌ها، ریشه‌ها و مشتقات واژگان «نعم»، «فضل»، «من»، «رحم»، «آیه»، «وهب»، «شکر»، «سخر»، «رزق» و «وعد» در قرآن، با دید تربیتی بررسی شده است. سپس برداشت‌های تربیتی استخراج شده از آیات در چهار محور: لوازم تربیت، اهداف تربیت، روش‌های تربیت و موانع تربیت گنجانده و ارائه گردیده است.

الف. مفهوم شناسی

برای شناخت رویکردهای تربیتی قرآن کریم در رابطه با مفهوم نعمت، ابتدا باید معنای واژگان «تربیت» و «نعمت» شناخته شود؛ از این روی در این بخش، به معناشناسی این دو واژه پرداخته‌ایم.

۱. معنای نعمت

واژه «نعمه» در اصل به معنای مبالغه و زیادی است؛ لذا گفته می‌شود: «دقت الدواء فأنعمت دقة أي بالغت في دقة»؛ یعنی دارو را بسیار کوبیدم (طبرسی، ۱۳۷۲، ۱۰۸/۱). این واژه و مشتقات آن به معنی مال، راحتی و آسایش، خوشی و لذت آمده است (زبیدی، ۱۴۱۴، ۶۹۰/۱۷؛ فراهیدی، ۱۴۱۰، ۱۶۲/۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ۵۸۰/۱۲؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۸۱۴؛ مصطفوی، ۱۳۶۰، ۱۷۷/۱۲). واژه «نعمه» در صحاح به دست، عمل نیک و آنچه با آن به انسان نعمت داده می‌شود، معنی شده است (جوهری، ۱۴۰۷، ۲۰۴۱). در لسان العرب در بیان معنای نعیم در آیه شریفه ﴿ثُمَّ لَسْئَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾ آمده است: یعنی در روز قیامت از تمام چیزهایی که انسان در دنیا از آن بهره برده است، سؤال می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۵۷۹/۱۲). این واژه در قاموس قرآن به معنی آنچه خدا به انسان داده است آمده؛ سپس اضافه می‌کند: به نظر نگارنده، اصل آن از نَعِمَ (فعل مدح) است و نعمت را به جهت خوب و دل‌چسب بودن، نعمت گفته‌اند؛ لذا از کلیات

ابوالبقا نقل شده: نعمه، در اصل حالتی است که انسان از آن لذت ببرد (قرشی، ۱۳۷۱، ۸۴/۷-۸۵). در مجمع البحرین، ذیل آیه ﴿ثُمَّ لَسْتُمْ لَهَا يَوْمَئِذٍ عَنْ التَّعِيمِ﴾، به مصادیق نعمت اشاره شده است؛ مانند: دین، امنیت، سلامتی، آسایش، غذا، پوشاک، مسکن و... (طریحی، ۱۳۷۵، ۱۷۷/۶-۱۷۸). این واژه در کتاب‌های لغت فارسی به معنی احسان، نیکی، دارایی، روزی، بهره و خوشی آمده است (معین، ۱۳۸۲، ۱۱۲۰؛ دهخدا، ۱۳۷۳، ۱۹۹۸۴/۱۳؛ عمید، ۱۳۶۲، ۱۹۱۰/۲).

پس به طور کلی، مراد ما از بررسی نعمت در قرآن کریم، بررسی تمام بهره‌های مادی و معنوی است که خداوند به انسان ارزانی داشته و در قرآن، به آن‌ها اشاره شده است.

۲. تعریف تربیت

۲-۱. تربیت در لغت

واژه تربیت از ریشه «ربو» یا «ربب» گرفته شده است. این ریشه و مشتقات آن به معنی افزودن و زیاد شدن، رشد کردن، بالا رفتن، بزرگ شدن، زیادی و رشد است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۱۴/۳۰۵؛ فراهیدی، ۱۴۱۰، ۸/۲۸۳؛ طریحی، ۱۳۷۵، ۲/۶۴؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ۱۹/۴۴۱؛ ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ۲/۱۹۱؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۳۴۰).

همچنین گفته شده است: تربیت به معنی پرورش فکری و اخلاقی است (مهیار، بی تا، ۳۸). در کتب لغت فارسی، این واژه به معنی پرورش، پروردن، فرهیختن (دهخدا، ۱۳۷۳، ۴/۵۷۷۸) و ادب و اخلاق را به کسی آموختن (بهشتی، ۱۳۷۱، ۲۷۰؛ معین، ۱۳۸۲، ۲۷۹) می‌باشد.

بنابر آنچه گفته شد، واژه «تربیت» از نظر لغوی به معنای فراهم آوردن موجبات فزونی و پرورش می‌باشد (باقری، ۱۳۸۲، ۳۷).

۲-۲. تربیت در اصطلاح

اما در اصطلاح، معانی بسیار و با دیدهای گوناگون برای تربیت ارائه شده است و دانشمندان اخلاق، تربیت، فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... هر یک از جهت خاصی به این بحث پرداخته‌اند و به فراخور دیدگاه خود، تعریفی از تربیت ارائه

نموده‌اند (میرهادی، ۱۳۷۲، ۵۰). در میان علمای تربیت نیز، تعاریف متعدد و متفاوتی از تربیت ارائه شده است مانند: به فعلیت رساندن نیروها و استعدادهای انسان (بهشتی، بی تا، ۵۱)؛ اتخاذ تدابیر مقتضی جهت فراهم ساختن شرایط مساعد برای رشد (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۷۷، ۹)؛ به فعلیت درآوردن و پروردن استعدادهای درونی که به صورت بالقوه در یک شیء وجود دارد (مطهری، بی تا، ۵۵۱/۲۲) و تعاریف دیگری که در این زمینه ارائه شده است؛ لذا با وجود این اختلافات، ارائه یک تعریف مورد قبول همه، امری دشوار و شاید غیرممکن باشد؛ ولی در عین حال، ارائه تعریف ضرورت دارد. بنابراین به نظر نگارنده، در میان تعاریف متفاوت تربیت، تعریفی که جامع‌تر و مناسب‌تر است و در این پژوهش مورد نظر ماست، عبارت است از: «فراهم کردن زمینه مناسب برای پرورش استعدادهای جسمانی، روحانی و هدایت آن‌ها در جهت مطلوب و جلوگیری از وقوع انحرافات و ناهنجاری‌ها» (اسحاقی، ۱۳۸۱، ۱۰).

همان‌گونه که می‌بینیم، واژه «نعمه» که در اصل به معنی مبالغه و زیادی است، با معنای لغوی و اصطلاحی تربیت، کاملاً هماهنگ و مرتبط است؛ زیرا لازمه هر پرورش و شکوفاکردنی، افزودن ظرفیت‌ها، توانایی‌ها و مهارت‌ها است. اما آیا می‌توان ارتباطی بین مفهوم نعمت و تربیت در قرآن کریم نیز کشف کرد؟

در بررسی مفهوم نعمت در قرآن کریم نیز مشاهده شد که مفهوم نعمت، نه تنها با تربیت، هماهنگ و مرتبط است، بلکه این ارتباط به اشکال گوناگونی وجود دارد. در این نوشتار، چگونگی ارتباط مفهوم نعمت و تربیت در قرآن، به چهار شکل ترسیم شده است که عبارت است از: لوازم تربیت، روش‌های تربیت، اهداف تربیت و موانع تربیت.

ب. لوازم تربیت در قرآن کریم با توجه به مفهوم نعمت

بعد از بررسی مفهوم نعمت در قرآن مجید، استفاده می‌شود که بعضی از نعمت‌ها که در قرآن به آن‌ها اشاره شده است، از اصول، پایه‌ها و لوازم تربیتند. اصول تعلیم و تربیت، مفاهیم، نظریه‌ها و قواعد نسبتاً کلی هستند که در بیشتر موارد صادقند و باید راهنمای مربیان، معلمان، مدیران، متولیان فرهنگ و والدین، در تمام اعمال تربیتی، قرار گیرند (شریعتمداری، ۱۳۸۳، ۱۱).

در اسلام، اصولاً تربیت مبتنی بر جهان بینی است. لذا مهم‌ترین اصل تربیت در اسلام، ایمان به یگانگی خداوند و مبدأ و معاد است و مهم‌ترین وسیله تربیت، تقوا و مهم‌ترین هدف، نیل به کمال و سعادت است (نیکزاد، ۱۳۸۱، ۱۵۲-۱۵۳).

نعمت‌هایی که قرآن مجید به آن‌ها اشاره کرده و از اصول و لوازم تربیت می‌باشند، عبارتند از:

۱. ایمان

یکی از اساسی‌ترین پایه‌های تربیت الهی، ایمان می‌باشد (نحل، ۹۷). قرآن کریم به این نعمت اشاره کرده، می‌فرماید: ﴿قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ...﴾ (مائده، ۲۳). در تفسیر این آیه گفته شده که مراد از خوف، خوف از خدا و مراد از نعمت، ایمان است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۲۹۱/۵؛ قمی مشهدی، ۱۳۸۶، ۷۶/۴). همچنین آیات ۷ و ۸ سوره مبارکه حجرات، ایمان آوردن مؤمنان را از نعمات الهی و مایه منت الهی بر انسان معرفی می‌کند.

۲. توحید

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَُمْ مِنْ شَيْءٍ...﴾ (روم، ۴۰). براساس این آیه و آیه ۲۱ سوره مبارکه ملک و آیه ۱۴۰ سوره مبارکه انعام، آنچه که خداوند در مقابل نعمت‌هایی که به انسان داده است از او می‌خواهد، توحید و پرستش خداوند یگانه است و این توحید است که سبب یگانگی شخصیت، آرامش و رشد انسان می‌شود (سید بن قطب، ۱۴۱۲، ۳۰۵۰/۵).

۳. حفظ پاکی سرشت

یکی از نعمت‌های خداوند که شالوده تربیت انسان است، سرشت و طبیعت پاک است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثٌ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ﴾ (اعراف، ۵۸). این آیه را مثالی دانسته‌اند از سرشت و طبیعت پاک، که لازمه هرگونه تربیت الهی است (سید بن قطب، ۱۴۱۲، ۱۶۱/۸؛ کاشانی، ۱۳۳۶، ۴۵/۴؛ مصطفوی، ۱۳۸۰، ۳۹۰/۸).

۴. داشتن راهنما، مربی و الگو

از مهم‌ترین نعمت‌هایی که در قرآن کریم به آن اشاره شده و مایهٔ رشد و تربیت فرد و جامعه است، نعمت فرستادن پیامبران که بهترین و دلسوزترین مربیان بشرند، می‌باشد. قرآن کریم، این نعمت را برشمرده و به‌خاطر این نعمت بر مردم منت گذاشته و فرموده است: ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ...﴾ (آل عمران، ۱۶۴). هنگامی که ما در نماز ﴿...اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ...﴾ می‌گوییم، در حقیقت از خداوند می‌خواهیم که به ما توفیق دهد تا در راه پیامبران، صدیقان، شهداء و صالحان (نساء، ۶۹) حرکت کنیم و ایشان را الگوی خویش، قرار دهیم (موسوی خمینی، ۱۴۱۸، ۱۹۰/۲).

۵. استمرار داشتن سیر تربیتی در فرد و جامعه

یکی از نعمت‌هایی که حق تعالی به انسان داده است تا راه سعادت و تعالی را طی کند، فرستادن پیامبران و جانشینان آنهاست. خداوند حکیم برای این که شاه‌راه سعادت را که رسول اکرم ﷺ برای بشر باز کرده بود، گم یا منحرف نشود، به ایشان دستور دادند که امیرالمؤمنین علی (ع) را به عنوان ولی و جانشین خود برگزینند تا بعد از او نیز امامان بعدی (ع) را، رهبری جامعه بشری به سوی کمال را به انجام رسانند (طوسی، بی تا، ۴۳۵/۳؛ شبر، ۱۴۰۷، ۱۴۱/۲؛ طیب، ۱۳۷۸، ۲۹۵/۴-۲۹۸). قرآن کریم، این نعمت را سبب اکمال دین و اتمام نعمت‌های الهی بر بشر دانسته و فرموده است: ﴿...الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...﴾ (مائده، ۳).

۶. تقویت آخرت گرایی

در قرآن کریم از مردم خواسته می‌شود که تنها به نعمت‌های دنیوی دل‌خوش نبوده، فقط به دنیا قناعت نکنند؛ بلکه نعمات و لذات حقیقی، بهتر و جاودان، در سرای آخرت است؛ پس باید در پی آنها نیز باشند: ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (قصص، ۶۰). این آیات نیز به همین مضمون اشاره دارند: بقره، ۲۵۴؛ آل عمران، ۱۴ و ۱۸۵؛ قصص، ۶۱؛ توبه، ۳۸ و ۷۲؛ ملک، ۱۵؛ غافر، ۳۹؛ حدید، ۲۰ و شوری، ۳۶/

۷. آزادی

از جمله نعمت‌های الهی که لازمه تربیت و رشد انسان است، برخورداری انسان از آزادی فردی و اجتماعی است (بقره، ۲۵۶). موسی علیه السلام به فرعون که بنی اسرائیل را به بندگی گرفته و آزادی ایشان را سلب کرده بود، این گونه شکایت می‌کند: ﴿وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ (شعراء، ۲۲).

۸. شاکر بودن در برابر منعم

﴿فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ...﴾ (نحل، ۱۱۴). در این آیه شریفه و آیاتی از قبیل: یوسف، ۹۰؛ نمل، ۱۹ و ۴۰ و احقاف، ۱۵، خداوند به افراد بشر یادآوری می‌کند که باید در برابر کسی که این نعمت‌های غیرقابل شمارش را به شما داده است، شاکر و سپاس‌گزار باشید و هرگز او را نافرمانی نکنید.

۹. استفاده از نعمت‌ها در مسیر رضایت الهی

﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ...﴾ (انعام، ۱۴۲). در این آیه و نیز آیات ۸۷ و ۹۶ سوره مبارکه مائده، خداوند متعال از انسان می‌خواهد که در تحلیل و تحریم نعمات و چگونگی استفاده از آنها، مطیع وی بوده و از وسوسه‌های شیطانی پیروی نکند.

۱۰. دانش و بینش

یکی از مهم‌ترین لوازم هدایت و تربیت بشر، نعمت علم و حکمت و نیز کتاب‌های آسمانی است که خداوند به بندگان برگزیده خود داده تا هم خود هدایت شوند و هم دیگر انسان‌ها را به صراط مستقیم هدایت کنند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: ﴿...أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾ (نساء، ۱۱۳). علاوه بر این از آیات: بقره، ۲۵۱؛ مائده، ۱۱۰؛ اسراء، ۸۲؛ یوسف، ۶ و ۱۱۱ و نحل، ۷۸ نیز می‌توان همین مفهوم را برداشت کرد.

۱۱. حفظ تعادل بین دنیاگرایی و آخرت‌گرایی

یکی از لوازم تربیت، رعایت تعادل بین دنیاگرایی و آخرت‌گرایی از سوی انسان در

استفاده از نعمت‌ها است. قرآن کریم به این مهم اشاره کرده و می‌فرماید: ﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾ (قصص، ۷۷). به موجب این آیه، انسانی که در راه بندگی و تربیت گام برمی‌دارد باید، هم از نعمت‌های دنیوی استفاده کند و هم با انفاق و بخشیدن نعمت‌ها به دیگران و هم با استفاده خودش از آن‌ها در مسیر رضایت الهی، به فکر آباد کردن سرای آخرت خویش باشد (سبزواری، ۱۴۱۹، ۴۰۰/۱).

۱۲. توجه به دیگران و خروج از خودخواهی

﴿بِأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ...﴾ (بقره، ۲۵۴). در این آیه و آیه ۲۸ سوره مبارکه حج به انسان‌ها سفارش می‌شود که نعمت‌ها را فقط برای خود نخواهید؛ بلکه به دیگران و مستمندان نیز توجه داشته، ایشان را از نعمت‌هایی که خداوند به شما داده، برخوردار کنید.

۱۳. مهربانی و نرم‌خویی مری

از جمله نعمت‌هایی که خداوند به انسان‌ها داده است، مهربان و نرم‌خو کردن پیامبران و مریبان الهی است که به سوی بشر آمده‌اند تا در امر تربیت انسان‌ها، موفق‌تر باشند. خداوند می‌فرماید: ﴿فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ...﴾ (آل عمران، ۱۵۹).

۱۴. نصرت و یاری الهی

﴿وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ...﴾ (انفال، ۲۶). براساس این آیه و آیه ۱۲۳ سوره مبارکه آل عمران، یکی از نعمت‌هایی که خداوند به مسلمانان داده است که بدون آن رشد و تکامل جامعه اسلامی و افراد این جامعه، ممکن نبود، نصرت و یاری الهی می‌باشد (مکارم، ۱۴۲۱، ۳۹۹/۵).

۱۵. عفو و عذرپذیری

از دیگر نعمت‌هایی که خدای متعال در قرآن برمی‌شمارد و از اصول اساسی تربیت

می‌باشد، نعمت عفو و عذرپذیری اوست. به عنوان مثال، درباره خطای مسلمانان در جنگ احد که سبب ناکامی ایشان در این غزوه گردید (محلّی و سیوطی، ۱۴۱۶، ۷۲/۱) می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ... وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ (آل عمران، ۱۵۲). آیات بقره، ۵۲ و ۶۴؛ فتح، ۲ و نساء، ۸۳ نیز به همین مطلب اشاره دارد.

۱۶. داشتن کرامت و عزت نفس

یکی از مهم‌ترین پایه‌ها و لوازم تربیت، ایجاد حس کرامت و عزت نفس در متربی است، تا بدین گونه او با تمایل درونی به سوی نیکی‌ها حرکت کرده و از بدی‌ها که انسان را پست می‌کنند، دوری کند (نجارپور استادی، ۱۳۸۷، ۲۷-۴۸). خداوند مهربان به انسان می‌فرماید یکی از مهم‌ترین نعمت‌های ما به شما، کرامت نفس و بزرگی است که به شما داده‌ایم و شما را بر دیگر موجودات برتری داده‌ایم: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ (اسراء، ۷۰).

۱۷. امنیت

﴿وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعِفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (انفال، ۲۶). همان‌طور که این آیه و آیات: بقره، ۱۲۶ و ۲۵۱؛ مائده، ۱۱ و قصص، ۵۷ می‌فرمایند، از جمله نعمت‌هایی که برای حرکت انسان در مسیر کمال و سعادت نیاز است، نعمت امنیت و احساس آرامش و آسایش است.

۱۸. قناعت کردن و رضایت داشتن از نعمت

از جمله وظایفی که خداوند متعال به انسان در برابر نعمت‌هایی که به او ارزانی داشته، گوشزد می‌کند، قناعت کردن و راضی بودن از نعمت‌هایی است که به او داده شده تا دیگر به نعمت‌هایی که به دیگران داده شده، چشم ندوزد و حسرت نخورد؛ بلکه از آن چه خود دارد به بهترین شکل، در جهت رشد خود و دیگران استفاده نماید؛

لذا خداوند متعال به پیامبرش دستور می‌دهد که به داشته‌های دیگران، خیره نشو: ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾ (طه، ۱۳۱). همچنین آیات: نساء، ۳۲؛ حجر، ۸۸ و قصص، ۸۲ به همین معنی اشاره دارند.

۱۹. اتحاد و مسالمت اجتماعی

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا...﴾ (آل عمران، ۱۰۳). این آیه به یکی از مهم‌ترین لوازم تربیت فردی و اجتماعی اشاره دارد که همان وجود وحدت و اتحاد در جامعه و دوری از جنگ و جدال است (ابن عاشور، بی تا، ۱۷۴/۳).

۲۰. طهارت جسمی و روحی

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ... مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُسَمِّيَكُمْ عَلَيْهِمْ نِعْمَةً عَلَيْهِمْ وَعَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (مائده، ۶). با توجه به این آیه، لازمه ایمان و تربیت معنوی انسان، طهارت جسمی و روحی است (قرآنی، ۱۳۸۳، ۳۷/۳).

۲۱. توجه هم زمان به امیال عالی و دانی انسان (تأمین همه نیازها)

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالتَّوْبَةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ (جاثیه، ۱۶). با توجه به آیه ذکر شده، در تربیت انسان، هم باید به امیال عالی روحی و فطری او مانند: میل به دانایی و پرستش و هم به امیال زیستی او مانند: تأمین نیازهای جسمی توجه کرده و همه را تأمین کرد (زحیلی، ۱۴۱۸، ۲۵/۲۶۷). همچنین آیات: بقره، ۱۲۶؛ مائده، ۸۷؛ اعراف، ۱۰؛ نحل، ۱۴، ۷۱، ۷۲، ۸۰ و ۸۱؛ روم، ۲۴-۲۱؛ یس، ۷۳؛ زخرف، ۳۲، به همین مضمون اشاره دارند.

در این بخش، به اصول، پایه‌ها و لوازم تربیت انسان که در قرآن کریم، با توجه به مفهوم نعمت، به دست می‌آید، اشاره شد. در بخش بعد، روش‌های تربیتی در رابطه با

مفهوم نعمت در قرآن مجید - که حق تعالی با به کارگیری این روش‌ها، در پی تربیت و رشد انسان است - بررسی می‌گردد.

ج. روش‌های تربیتی قرآن کریم با رویکرد مفهوم نعمت

روش در لغت به معنی رسم، شیوه، عادت و رفتار آمده است (بهشتی، ۱۳۷۱، ۵۱۱). اتخاذ روش‌هایی که بتواند ما را به سادگی و آسانی در پیمودن جاده موفقیت یار و مددکار باشد، از شرایط توفیق در انجام هر کاری است. اسلام، پیروان خود را به اتخاذ روش‌ها و شیوه‌های درست در انجام کارها توصیه کرده است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا...﴾ (بقره: ۱۸۹). در تفسیر این آیه، امام محمدباقر علیه السلام فرموده‌اند که «و اتوا البيوت من ابوابها» یعنی باید هر کاری را از راه خودش انجام داد (قرشی، ۱۳۷۷، ۳۴۹/۱؛ بروجردی، ۱۳۶۶، ۳۰۵/۱).

این مسأله که باید چه ارزش‌هایی را به انسان‌ها آموخت و این ارزش‌ها را با چه روش‌هایی به آن‌ها یاد داد، موضوعی است که از قدیم‌الایام - از زمان سقراط، افلاطون و ارسطو - تا قرن بیستم مورد توجه فلاسفه و دانشمندان بوده است. جان دیویی آمریکایی، جان ویلسون انگلیسی، کلبرگ و... از جمله کسانی هستند که در قرن بیستم به این موضوع پرداخته‌اند (سجادی، ۱۳۷۹، ۱۴۴-۱۶۵).

روش‌های تربیت، شیوه‌هایی است که با استفاده از آن، شخص می‌تواند تعلیمات و معارف حق و اخلاق پسندیده را در خود یا دیگری پیاده کرده، عمق بخشد و ناپاکی‌ها را از صفحه دل و روح خود یا دیگری بزدايد (موسوی کاشمری، ۱۳۷۹، ۱۵/۱). استفاده از روش‌های تربیتی صحیح، از اصول و مبانی مهمی است که همه دست‌اندرکاران مسائل تربیتی باید به آن توجه داشته باشند؛ زیرا دنیای امروز، دنیای استفاده از روش‌ها و بهره‌گیری از راه کارهاست (موگهی، ۱۳۹۰، ۱۱۶-۱۲۳).

قرآن کریم، زیربنای روش‌های تربیتی و رفتاری است (عبود، ۱۳۸۰، ۳۰۷-۳۳۰). قرآن کریم برای این که انسان را به بهترین شکل تربیت کند، در تربیت او، از روش‌های گوناگون استفاده کرده و به یک شیوه خاص، اکتفا نکرده است (تقوی نسب، ۱۳۸۸، ۲۵-).

۴۵). اگر ما با رویکرد تربیتی به مفهوم نعمت در قرآن کریم نگاه کنیم، می‌بینیم که حق تعالی با روش‌های مختلفی از نعمات مادی، معنوی، دنیوی و اخروی استفاده کرده است تا انسان‌ها را به مسیر هدایت آورده و تا رسیدن به مقصد سعادت، ثابت قدم بدارد. از مهم‌ترین این روش‌ها عبارت است از:

۱. تفکر و تعقل در نعمت‌های الهی

حق تعالی انسان‌ها را به نعمات مادی و معنوی که به ایشان ارزانی داشته است، توجه داده و می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ﴾ (فاطر، ۳). همچنین آیات: بقره، ۴۰، ۴۷، ۲۴۳ و ۲۵۱؛ آل عمران، ۱۳ و ۱۷۴؛ مائده، ۲۰، ۵۴ و ۱۱۰؛ نساء، ۱۱۳؛ اعراف، ۲۶؛ اسراء، ۷۰؛ روم، ۲۴-۲۰ و ۴۶؛ یس، ۳۳ و ۴۱؛ نحل، ۱۲؛ نور، ۲۱؛ جاثیه، ۵ در این زمینه سخن می‌گویند.

۲. سفارش به استفاده از حواس و عقل

﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (نحل، ۷۸). در این آیه از انسان‌ها خواسته می‌شود که به خاطر حواس و عقل که ابزار کسب علم و تربیت‌اند، به درگاه الهی شکرگزاری کنند.

۳. ترغیب و تشویق

قرآن کریم برای تشویق انسان‌ها به این که ایمان آورده، کارهای نیک و شایسته انجام دهند، از نعمت‌های مادی و معنوی که در این دنیا و سرای آخرت به انسان‌ها داده و می‌دهد، سخن به میان آورده و می‌فرماید: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (توبه، ۷۲). از دیگر آیاتی که در این باب سخن می‌گویند می‌توان به آیات ذیل اشاره کرد: آل عمران، ۱۵۷ و ۱۷۱؛ نساء، ۶۹ و ۱۷۵؛ ابراهیم، ۷؛ یوسف، ۹۰؛ حدید، ۲۹؛ نحل، ۹۷ و ...

۴. تنبیه

وقتی که آدم و حوا علیهم‌السلام در برابر آن همه نعمت الهی که در بهشت برای ایشان فراهم بود، نافرمانی کرده و از شجره ممنوعه خوردند، حق تعالی برای تنبیه، ایشان را از بهشت و نعمت‌هایش، محروم و اخراج کرد و غم هجران و سختی گذران زندگی در دنیا را برای ایشان و فرزندانشان در نظر گرفت: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ (بقره، ۳۶). علاوه بر این، کسانی که در این دنیا، راه عصیان و نافرمانی در برابر خدا را انتخاب نموده‌اند، در آخرت به شدت عذاب می‌شوند.

۵. موعظه و نصیحت

حق تعالی به انسان‌ها سفارش می‌کند که در برابر نعمات الهی شاکر باشید و کفران نعمت نکنید: ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ (ابراهیم، ۷). در آیاتی مانند: بقره، ۲۵۴؛ مائده، ۸۷؛ نساء، ۱۴۷؛ انعام، ۱۴۲؛ احقاف، ۱۵؛ لقمان، ۱۲؛ نور، ۲۱؛ سبأ، ۱۳، نیز از همین روش استفاده شده است.

۶. تهدید و ترهیب

﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ (حدید، ۲۰). در این آیه و آیاتی مانند: آل عمران، ۱۹۷؛ ابراهیم، ۳۰؛ هود، ۳، خداوند انسان را تهدید می‌کند که تنها به نعمت‌های دنیا دلخوش و قانع نباشد؛ بلکه در پی آباد کردن سرای آخرت - که جایگاه ابدی است - نیز باشد.

۷. تعریف و تمجید

﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ (اسراء، ۷۰). خداوند متعال در این آیه، برای تقویت عزت نفس در انسان، از او تعریف و تمجید کرده و انسان را دارای کرامت و برتر از بسیاری

از مخلوقات، معرفی نموده است.

۸. سرزنش و توبیخ

در برخی از آیات، انسان بخاطر ناسپاسی و کفران نعمت، سرزنش و توبیخ می‌شود. مانند: ﴿... إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ﴾ (یونس، ۶۰). آیات: بقره، ۲۴۳؛ نساء، ۷۷؛ نحل، ۷۲؛ نمل، ۷۳ و غافر، ۶۱ نیز در این باره سخن می‌گویند.

۹. ارائه اسوه و الگو

قرآن کریم برای ایجاد و تقویت روحیه اطاعت و سپاس‌گزاری در انسان نسبت به خداوند، از کسانی صحبت می‌کند که در اوج قدرت و ثروت بودند، اما آن قدرت و ثروت را از جانب خدا و فضل او به خود می‌دانستند و خداوند بر عزت و جاهشان افزود، مانند داوود، سلیمان و ذوالقرنین. همچنین، از کسانی سخن می‌گوید که به قدرت و ثروت خویش غرّه شده، کارشان به جایی رسید که ادعای خدایی کردند؛ اما خداوند آن‌ها را خوار و نابود کرد، مانند نمرود، فرعون و قارون. همچنین از آبادی مثال می‌زند که تا وقتی مؤمن و مطیع خدا بودند، در رفاه و آسایش زندگی می‌کردند و همین که راه ناسپاسی و کفران نعمت در پیش گرفتند، دچار تنگ‌دستی و ترس و اضطراب شدند: ﴿وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ (نحل، ۱۱۲).

۱۰. تمثیل

خداوند گاهی با نعمت باران که سبب زنده شدن زمین مرده می‌شود، به چگونگی زنده شدن انسان بعد از مرگ مثال زده، آن را ممکن می‌شمارد و انسان را به تقوی سفارش می‌کند: ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِيَلْدِ مِيَّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (اعراف، ۵۷). آیات: اعراف، ۲۶؛ روم، ۵۰ و فصلت، ۳۹ نیز این روش

را دنبال کرده‌اند.

۱۱. آزمایش

گاهی خداوند برای آزمودن و نشان دادن میزان معرفت و اطاعت بنده‌اش، به او قدرت، امکانات و نعمت‌های خارق‌العاده عطا می‌کند، مانند سلیمان و داوود علیهم‌السلام. مصحف شریف از زبان سلیمان علیه‌السلام، پرده از این راز برداشته، علت بهره‌مند شدن خود را از این همه نعمت، آزموده شدن بوسیله حق تعالی دانسته، می‌فرماید: ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رآه مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ﴾ (نمل، ۴۰). البته همان‌طور که می‌دانیم، آزمون‌های الهی برای رشد و پرورش هر چه بیشتر انسان است (سالاریان، ۱۳۹۱، ۶).

۱۲. قرار دادن متربی بین خوف و رجا

﴿اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (مائده، ۹۸). در این آیه و آیاتی مانند آیه ۱۴۷ سوره مبارکه انعام، خداوند متعال برای این که انسان را در مدار بندگی قرار دهد تا به راحتی از آن خارج نشود، او را بین دو نیروی دافعه و جاذبه قرار می‌دهد. در این روش، رحمت و نعمت خداوند مهربان به‌عنوان قوه جاذبه عمل می‌کند؛ در مقابل، خشم و عذاب او، نقش قوه دافعه را دارد.

۱۳. تقویت عزت نفس در متربی

از جمله روش‌های تربیت، تقویت عزت نفس و اعتماد به نفس در متربی است. حق تعالی نیز برای ایجاد حس بزرگی و شرافت در انسان‌ها، می‌فرماید که ما شما را شریف و با کرامت خلق کردیم و همه چیز را مستخر شما قرار دادیم: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ (اسراء، ۷۰). همچنین فرعون برای این که قومش از او اطاعت کنند و در مقابل او نایستند، آن‌ها را تحقیر و خوار می‌کرد: ﴿فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾ (زخرف، ۵۴)؛ اما حق تعالی به‌لای نجات و تربیت

بنی اسرائیل، بزرگی و عزتی که به ایشان داده بود را به آن‌ها یادآور شده و می‌فرماید: ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ (بقره، ۴۷).

۱۴. ایجاد و تقویت هویت مستقل در انسان

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...﴾ (بقره، ۱۵۰). آیات ۱۴۴-۱۵۰ سوره مبارکه بقره که در زمینه تغییر قبله از سمت بیت المقدس - که قبله یهودیان بود - به سمت کعبه صحبت می‌کند، ضرورت داشتن هویت مستقل را بیان می‌دارد (طبرسی، ۱۳۷۲، ۱/۴۲۸).

۱۵. توجه دادن به احوال محرومان و ضرورت انفاق

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ (بقره، ۲۵۴). این آیه و آیاتی مانند آیه ۳۶ سوره حج، به ضرورت توجه به محرومان و انفاق اشاره دارند. توجه به محرومان و انفاق کردن به آن‌ها، از نظر تربیتی، هم سبب می‌شود که انسان قدر نعمت‌های الهی را بهتر بداند و هم می‌تواند مانع فریفته شدن او به مال و ثروت خویش شود (مردانی نوکنده، ۱۳۸۲، ۳۲-۳۵).

۱۶. توجه دادن به حالات انسان در حال تنگی و وسعت نعمت (فرح و

قنوط)

خداوند متعال در قرآن کریم با توصیف حالات انسان در حال گشایش و تنگی رزق و روزی - سرمستی و طغیان در گشایش و سستی در تنگ‌دستی - به او گوشزد می‌کند که همه چیز به دست خداست و هیچ کدام از این دو حالت، شایسته انسان نیست: ﴿وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾ (روم، ۳۶). آیه ۳۶ سوره مبارکه فصلت و ۳۳ سوره روم نیز، به همین مسأله اشاره دارند.

۱۷. قبض و بسط در نعمت و رفاه؛ نه یکنواختی

از آن جا که انسان موجودی فراموش کار است و ممکن است با نعمت‌هایی که خداوند به او داده، طغیان کرده و در زمین فساد کند، یا در فقر و تهی دستی، ناامید و سست شود، خداوند که از همه به حال بندگان خویش آگاه‌تر است، روزی و رفاه هر بنده‌ای را گاه کم و گاه زیاد می‌کند تا نه در رفاه بیش از حد، سرکشی کند و نه در تنگ دستی مطلق، افسرده و غمین شود: ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ (اسراء، ۳۰). همچنین آیات: روم، ۳۷؛ سبأ، ۳۶ و ۳۹؛ زمر، ۵۲ و شوری، ۱۲ در این باره سخن می‌گویند.

۱۸. توجه دادن به مرگ و تقویت آخرت گرایی

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ (آل عمران، ۱۸۵). در این آیات و آیات مشابه - مانند: آل عمران، ۱۴؛ توبه، ۳۸ و ۷۲؛ قصص، ۶۱؛ حدید، ۲۰؛ غافر، ۳۹ و شوری، ۳۶ - از روش یادآوری مرگ و انقطاع از نعمت‌های دنیوی و زندگی جاودان انسان در جهان آخرت، برای ترغیب انسان به ایمان آوردن و انجام اعمال صالح، استفاده شده است.

۱۹. دعا برای خود و فرزندان

یکی از دعاهایی که در قرآن از زبان پیامبران بزرگ الهی بیان شده، دعای ابراهیم علیه السلام بعد از بازسازی دیوارهای کعبه است. او در این دعا، نعمت ایمان آوردن و اطاعت خود و نسل خویش را از خداوند مهربان خواسته و فرموده است: ﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ (بقره، ۱۲۸). آیه ۳۷ سوره مبارکه ابراهیم نیز به این مطلب اشاره دارد. آن چه در این بخش آمد، روش‌های تربیتی بود که می‌توان با استفاده از مفهوم نعمت در قرآن کشف کرده و برای تربیت انسان، از آن‌ها بهره برد. در بخش بعد، از اهداف تربیتی قرآن کریم با توجه به مفهوم نعمت، بحث می‌شود.

د. اهداف تربیتی نعمت‌ها در قرآن کریم

هدف در لغت به معنی نشانه، غرض و مقصود است (معین، ۱۳۸۲، ۱۱۹۱؛ عمید، ۱۳۶۲، ۱۹۶۵/۲). تعیین هدف برای کارها، به فعالیت‌ها معنا داده و به افراد برای انجام فعالیت‌ها، انگیزه و نیرو می‌بخشد. هدف همچنین، معیار ارزشیابی و سنجش فعالیت‌ها است. میزان تحقق اهداف، مقیاس و ملاکی است که برای تعیین صحت مسیر پیموده شده، مناسب بودن روش‌های بکار گرفته شده و همچنین درستی اقدامات در دست اجرا به کار می‌رود (میرهادی، ۱۳۷۲، ۲۰-۲۳).

مهم‌ترین منبع برای استخراج اهداف تربیتی در جوامع دینی، مذهب و فلسفه دینی آن جامعه است (میرهادی، ۱۳۷۲، ۲۰-۲۳). در اقدامات تربیتی، هدف را می‌توان وضع نهایی و مطلوبی تلقی کرد که به‌طور آگاهانه، سودمند تشخیص داده شده و برای تحقق آن، فعالیت‌های مناسب تربیتی انجام می‌پذیرد (عابدی، ۱۳۸۴، ۳۹-۷۴).

در تربیت دینی، برخی بر این باورند که مهم‌ترین بخش تربیت دینی، پرورش اعتقادی است و هدف تربیت اعتقادی، پرورش شناخت، پرورش پذیرش قلبی و پرورش محبت می‌باشد (داوودی، ۱۳۸۸، ۴۷-۶۱). اما به‌طور کلی باید گفت که هدف نهایی در تربیت اسلامی، قرب الهی و رسیدن به مقام خلیفه‌اللهی است (عابدی، ۱۳۸۴، ۳۹-۷۴). در این بخش، می‌خواهیم به اهداف تربیتی پیردازیم که خداوند حکیم با برشمردن نعمت‌هایش، به آن اهداف توجه داده است. این اهداف عبارت است از:

۱. تسلیم شدن و اطاعت از خداوند عزیز

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا... كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ﴾ (نحل، ۸۱). در این آیات و آیاتی از این دست - مانند: بقره، ۴۰؛ آل عمران، ۱۰۳؛ مائده، ۸۸؛ انعام، ۱۴۲؛ اعراف، ۲۶؛ حج، ۳۷؛ قصص، ۱۷؛ نحل، ۹۷؛ احقاف، ۱۵ و جاثیه، ۴ - هدف از این نعمت‌هایی که خداوند به انسان داده، ایمان آوردن و اطاعت انسان از حق تعالی ذکر شده است. همچنین، در مواردی به جهاد با مال در راه خدا در کنار جهاد با جان، سفارش شده است، مانند: انفال، ۷۲؛ توبه، ۲۰ و ۴۱. در برخی از آیات نیز از انسان خواسته می‌شود که در برابر نعمات الهی،

شاکر و سپاس گزار باشد، مانند: ﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِيَتَّكِلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (نحل، ۱۴)؛ همچنین آیاتی مانند: بقره، ۵۶؛ انفال، ۲۶؛ قصص، ۷۳؛ روم، ۴۶؛ سبأ، ۱۵؛ یس، ۷۳؛ زمر، ۷ نیز در این باره سخن می‌گویند. یکی از مصادیق شکر نعمت این است که از نعمت در مسیر و محدوده‌ای که نعمت‌دهنده تعیین کرده است، استفاده شود؛ لذا حق تعالی هر گونه بدعتی را که انسان‌ها در تحریم و تحلیل نعمت‌ها روا داشته‌اند، بر نتاییده است؛ لذا این عمل را محکوم کرده و فرموده: ﴿... قُلْ أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ﴾ (یونس، ۵۹).

همچنین، خداوند ناسپاسان نعمت را به خاطر کفر (سبأ، ۱۵-۱۷)، عصیان و نافرمانی (بقره، ۶۴-۶۵، نحل، ۱۱۲) و زیاده‌خواهی (سبأ، ۱۸-۱۹) سرزنش و مؤاخذه کرده، در نهایت می‌فرماید نتیجه این اعمال، تبدیل شدن نعمت به نعمت‌ت (نحل، ۱۱۲) و گرفته شدن آن است (بقره، ۶۱)؛ لذا این‌ها فقط به خودشان ظلم کرده‌اند، نه به خداوند بی‌نیاز عزیز (ابراهیم، ۴۵ و هود، ۱۰۱).

۲. انفاق و کمک به محرومان و آباد کردن سرای آخرت

قرآن کریم به انسان‌ها سفارش می‌کند که هم خود از نعمت‌هایی که خداوند به شما ارزانی داشته است استفاده کنید، هم به مستمندان و محرومان دهید تا هم در این دنیا خوب زندگی کنید و هم در سرای آخرت، از زندگی سعادت‌مندانه و لذت‌بخشی برخوردار شوید: ﴿وَإِذْ يَتَّبِعُ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيْبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ...﴾ (قصص، ۷۷). آیات بقره، ۲۵۴؛ ابراهیم، ۳۱؛ نور، ۳۷ و فجر، ۱۵-۲۵ نیز به همین مطلب اشاره دارند. اهمیت انفاق تا آن جاست که در بیشتر موارد، قرآن کریم نماز را با زکات قرین کرده و به هر دو با هم، سفارش می‌کند.

۳. آزمودن انسان

خداوند حکیم، برای راست‌آزمایی ادعای مؤمنان در ایمان آوردن و تسلیم بودن نسبت به خواسته‌های حق تعالی، همان‌گونه که ایشان را با سختی‌ها می‌آزماید (بقره، ۲۱۴)، گاهی نیز با دادن نعمت می‌آزماید. قرآن کریم در این زمینه، داستان ممنوعیت ماهی‌گیری برای یهودیان در روز شنبه را یادآوری می‌کند که در این روز برای آزمایش

ایشان، ماهی‌ها به روی آب و نزدیک ساحل می‌شدند؛ اما در روزهای دیگر، به اعماق دریا می‌رفتند (اعراف، ۱۶۳-۱۶۸). در همین راستاست که سلیمان با قدرتش (نمل، ۴۰)، قارون با ثروتش (قصص، ۷۶) و بلعم با عورا با علمش (اعراف، ۱۷۶) آزمایش می‌شوند.

۴. غافل کردن افراد ناسپاس

هدف از نعمت‌ها، استفاده کردن از آن‌ها در مسیر تکامل و سعادت است؛ اما گاهی افرادی هستند که نمی‌خواهند بنده خدا و مطیع امر و نهی او باشند؛ به همین دلیل، خداوند حکیم نیز نعمت‌ها را بر آنان سرازیر کرده، آنان را غرق در خوشی و شادی می‌کند؛ اما این برای غافل کردن آن‌ها از مرگ و قیامت و افزون شدن عذاب ایشان در سرای آخرت است (شوکانی، ۱۴۱۴، ۳۰۹/۲؛ ملاحویش، ۱۳۸۲، ۴۶۲/۱-۴۶۳؛ جرجانی، ۱۳۷۷، ۲۹۷/۳). قرآن کریم این روش را، سنت استدرراج نامیده است (اعراف، ۱۸۲) و خداوند از آن، به عنوان زنگ خطری برای مؤمنان یاد کرده است تا مبادا فریفته و سرمست نعمت‌ها شوند: ﴿... مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا﴾ (فرقان، ۱۷ و ۱۸). آیاتی از قبیل: اعراف، ۱۸۲، مؤمنون، ۵۵ و ۵۶، طه، ۱۳۱، انبیاء، ۴۴، قلم، ۴۴ و حجر، ۳ نیز به همین مطلب اشاره دارند.

بنابر آن چه گفته آمد، اهداف تربیتی خداوند با توجه به نعمت، ایمان آوردن و اطاعت از خداوند عزیز، رفع نیازهای انسان، انفاق کردن، آزمون انسان‌ها و گاهی هم اغفال است. در بخش پایانی، موانعی که بر سر راه تربیت انسان - با توجه به مفهوم نعمت در قرآن کریم - وجود دارد، بررسی می‌گردد.

۵. موانع تربیت در قرآن کریم با توجه به مفهوم نعمت

موانعی بر سر راه تربیت وجود دارد که سد راه رشد و کمال و تعالی انسان شده، او را از رسیدن به غایت و هدفی که خداوند برای او ترسیم کرده است، باز می‌دارد. برخی از این موانع، در درون خود انسان است مانند جهل، عجب، حب دنیا و مانند آنها؛ بعضی دیگر از این موانع نیز در خارج است مانند: عالمان بی‌عمل یا بدعمل، حاکمان بد و مانند اینها. (صالحی و تهامی، ۱۳۸۸، ۷۵-۹۴). آن چه تربیت مطلوب را فراهم

می‌کند، شناخت و رفع موانع و ایجاد مقتضیات و زمینه‌های تربیت است و تا چنین نشود، تربیت صحیح، تحقق نمی‌یابد (سادات کیایی، ۱۳۹۰، ۵۷-۷۴). لذا علمای اخلاق، اولین مرحله برای تربیت را، «تخلیه» - یعنی برداشتن موانع - و مرحله بعد را «تحلیه» - یعنی آراسته شدن به فضایل - می‌دانند (نراقی، ۱۳۵۱، ۴۵/۱).

در این بخش، برآنیم که بینیم از دیدگاه قرآن کریم، چه موانع تربیتی در رابطه با نعمت‌ها وجود دارد؟ موانع تربیتی که قرآن مجید در رابطه با نعمت‌ها برمی‌شمارد، از این قرار است:

۱. شرک و کفر

﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْرَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ﴾ (احقاف، ۲۰). بر اساس این آیه و آیاتی مانند بقره، ۲۵۴؛ ابراهیم، ۳۰؛ ملک، ۲۱ و حجر، ۲ و ۳، شرک و کفر یکی از موانع استفاده صحیح از نعمت‌ها برای رسیدن به سعادت و کمال است.

۲. نشناختن قدر و ارزش نعمت‌ها

قرآن کریم یکی از موانع رشد و تعالی انسان را، نشناختن ارزش نعمت‌هایی می‌داند که خداوند برای حرکت انسان در راه سعادت حقیقی، به او تفضل کرده است. از جمله این نعمت‌ها، نعمت فرصت زندگی در این دنیا است. مصحف شریف در احوال جهنمیان که از نعمت زندگی دنیوی، استفاده نکرده و به همین خاطر در جهنم سرنگون شده‌اند، می‌فرماید: ﴿وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوْ لَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ...﴾ (فاطر، ۳۷). از دیگر نعمت‌ها که انسان قدر آن را نمی‌داند، نعمت دین و ایمان است. خداوند، در مقابل کسانی که بر پیامبر ﷺ منت می‌گذاشتند که ایمان آورده‌اند، می‌فرماید: اگر واقعاً ایمان آورده باشید، این من هستم که باید بر شما منت بگذارم؛ زیرا که شما را به سوی ایمان آوردن هدایت کردم: ﴿يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَتِكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (حجرات، ۱۷) و این من هستم

که نعمت ایمان را به هر کس که بخواهم، ارزانی می‌دارم؛ پس مؤمنان باید شکرگزار این نعمت باشند (نحل، ۹۳ و فاطر، ۸).

گاهی نیز قدرشناسی انسان، سبب گرفته شدن نعمت از انسان و جایگزینی بلاها و سختی‌هایی مانند: جنگ، قحطی و مانند آن‌ها می‌گردد. خداوند، داستان آبادی را بیان می‌کند که مؤمن و شاکر بودند و روزی‌شان از همه سو به سویشان می‌آمد، اما چون کافر و ناسپاس شدند، نعمت‌ها گرفته شد: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ (نحل، ۱۱۲). همچنین قرآن کریم داستان بنی اسرائیل را مطرح می‌کند که به خاطر حرص، طمع و ناسپاسی خود، به جای منّ و سلوی - که صمغ درختان و نوعی کبوتر بوده - که خداوند آن را به راحتی در اختیار آن‌ها قرار می‌داده (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۲۶۴/۱)، سبزی و خیار و عدس و... خواستند و این سبب شد که هم منّ و سلوی از دستشان رفت و هم به خیار و سبزی و دیگر خواسته‌هایشان نرسیدند: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلِهَا قَالَ أَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ (بقره، ۶۱).

خداوند حکیم، این را به صورت قانون ذکر می‌کند که هرگاه انسان‌ها از نعمت‌ها در مسیر عبادت و بندگی استفاده کنند، آن نعمت‌ها را برای آن‌ها پایدار می‌کند؛ اما هرگاه راه ظلم و عصیان در پیش گیرند، آن نعمت‌ها را تبدیل به نعمت و عذاب می‌کند (رازی، ۱۴۲۰، ۴۹۶/۱۵): ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (انفال، ۵۳). همچنین آیات: ابراهیم، ۲۸؛ نحل، ۸۳، احقاف، ۲۰ و اسراء، ۸۲ به همین موضوع اشاره دارند.

۳. تبعیت از شیطان

﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَسًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ

عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿۱۴۲﴾ (انعام، ۱۴۲). در این آیه شریفه، تبعیت و اطاعت از شیطان در حلال شمردن برخی از چهارپایان و حرام شمردن برخی دیگر توسط انسان‌ها و بی‌توجهی به دستورات خداوند در این زمینه، نهی و مذمت شده است (شبر، ۱۴۱۲، ۱۶۶/۱)؛ زیرا که شیطان، دشمن قسم خوردهٔ انسان می‌باشد و از هیچ تلاشی برای گمراه کردن و به هلاکت کشاندن او، دریغ ندارد (حجر، ۳۹ و ص، ۸۲).

۴. آلوده کردن سرشت پاک الهی

گاهی انسان‌ها با آلوده کردن سرشت و فطرت خداجو و حقیقت‌خواه خود، به مرحله‌ای می‌رسند که به‌جای این که آموزه‌های وحیانی الهی را قبول کرده، سرزمین خشک وجود خود را گلستان کنند، آن را رد و انکار کرده، در خاک وجودشان، خارستانی سرد و تاریک، ایجاد می‌کنند (زمخشری، ۱۴۰۷، ۱۱۲/۲): ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نَصَرَفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ﴾ (اعراف، ۵۸).

۵. بی‌ظرفیتی انسان

از جمله موانع تربیت انسان که در آیات قرآن به آن اشاره شده، بی‌ظرفیتی انسان در حال توانگری و فزونی نعمت و نیز در حال تنگ‌دستی و فقدان نعمت است. در اولی، سرکشی و طغیان کرده و در دومی، از خداوند دلگیر و ناامید می‌شود: ﴿وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾ (روم، ۳۶). همچنین، آیات یونس، ۲۱؛ روم، ۳۳؛ هود، ۹؛ شوری، ۴۸؛ اسراء، ۸۳؛ فصلت، ۵۰ و فجر، ۱۵ و ۱۶ به این موضوع اشاره دارند.

علاوه بر این، گاهی انسان به جای سپاس‌گزاری در برابر خداوند که این همه نعمت را به او ارزانی داشته است، با این نعمت‌ها، دچار غرور شده و در مرحلهٔ بعد، به تفاخر و ریا کشیده می‌شود و حتی به جنگ با دین خدا برمی‌خیزد: ﴿لِكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾ (حدید، ۲۳)، ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا

يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿٤٧﴾ (انفال، ۴۷). آیات هود، ۱۰؛ لقمان، ۱۸ و حدید، ۲۰ نیز به همین مطلب اشاره دارند.

۶. افراط در شهوت‌رانی و لذت‌طلبی

قرآن کریم، در ابتدا میل فراوان انسان‌ها به زن و بچه و مال را یادآور شده و فرموده است: ﴿زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ...﴾ (آل عمران، ۱۴)؛ سپس از تفاخر به این‌ها و تکاثر و زیاده‌روی در پرداختن به آن‌ها سخن گفته و این زیاده‌روی را مایهٔ هلاکت انسان در دنیا و گرفتار شدن به عذاب‌های اخروی شمرده، فرموده است: ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ... وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ (حدید، ۲۰).

۷. غفلت از آخرت و فراموش کردن آن

همان‌گونه که در بحث استدراج و اغفال افراد ناسپاس گفته شد، گاهی انسان‌ها بر اثر فریفته شدن و سرگرم شدن به نعمت‌های دنیا، خدا و قیامت و حساب را فراموش کرده، بندهٔ هر کس و هر چیز می‌شوند، به‌جز خداوند یکتا (فرقان، ۴۳؛ جاثیه، ۲۳). خداوند عزیز، عاقبت ایشان در قیامت را، فراموش شدن و عذاب جاودانه بیان کرده و فرموده است: ﴿فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (سجده، ۱۴).

۸. محیط و فرهنگ اجتماعی نامناسب

گاهی انسان‌ها به‌جای این که از نعمت مؤانست و هم‌گرایی که خدا به انسان‌ها عطا کرده است در جهت رشد، توسعه و رسیدن به کمالات مادی و معنوی استفاده کنند، همگی در پیمودن راه ضلالت و ظلم و گناه، هم‌صدا شده، حتی کسانی را که بخواهند آنان را به‌راه صحیح رهنمون شوند، برنتابیده، ایشان را کشته، شکنجه و تبعید می‌کنند. این شهرها و محیط‌ها که امیدی به بازگشت و بهبود خود و فرزندان‌شان نیست، مورد خشم و غضب الهی قرار گرفته، با عذاب الهی، طومار تنگین حیاتشان

برچیده می‌گردد. حق تعالی در کتاب شریفش، سرگذشت و نابودی اقوامی مانند قوم نوح، لوط، شعیب و دیگر پیامبران را بیان داشته و بارها و بارها تکرار می‌کند که ای انسان‌ها، پند گیرید و در اندیشه فرجام کار خویش باشید.

۹. نوع حکومت و حاکمیت

برخی از حاکمان و حکومت‌ها، به‌جای اینکه در برابر این نعمت الهی سپاس‌گزار بوده، با مردم عادلانه برخورد کنند و علاوه بر تأمین نیازهای مادی مردم، در تربیت روحانی آنان نیز کوشا باشند و خیر دنیا و آخرت را برای آنان بخواهند - مانند پادشاهی داود و سلیمان علیهم‌السلام - مردم را به استضعاف کشانده، به ایشان ظلم می‌کنند، آنان را تحقیر کرده، به کفر و شرک و بت‌پرستی وادار می‌کنند. گاهی ندای ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى﴾ را سر داده، با خدای آسمان‌ها به جنگ بر می‌خیزند - مانند نمروذ، فرعون، جالوت و... - و این‌گونه هم خود را به ورطه هلاکت و نابودی می‌کشانند و هم قوم خود را و در آخرت نیز جایگاهی جز جهنم ندارند (ابراهیم، ۲۸ و ۲۹).

۱۰. مناسبات اقتصادی و نوع کسب و درآمد

قرآن کریم، مال و ثروت را از نعمات الهی به انسان‌ها می‌داند تا انسان‌ها با استفاده از آن، نیازهای فرد و جامعه را تأمین کرده، در مسیر رشد و کمال حرکت کنند (نساء، ۵)؛ اما برخی افراد و گروه‌ها، نسبت به این نعمت الهی ناسپاسی کرده، آن را وسیله‌ای برای ارضاء شهوت مال‌دوستی و مال‌پرستی خود قرار می‌دهند و با کم‌فروشی، ربا و... سبب نابودی تدریجی اقتصاد افراد پایین‌دست جامعه و در نهایت، از هم پاشیدن کل جامعه می‌شوند (اسراء، ۳۵). به همین دلیل، پیامبرانی همچون شعیب علیه‌السلام که گرفتار چنین جامعه‌ای بودند، با این انحرافات اقتصادی، با دل‌سوزی برخورد می‌کردند (اعراف، ۸۵-۹۳).

بنابر آن چه در این بخش گفته شد، قرآن کریم موضوعاتی را در رابطه با نعمت، به عنوان موانع تربیت انسان مطرح کرده است که این موارد، مانع رشد و شکوفا شدن انسان است.

نتیجه‌گیری

۱. می‌توان بین معنای لغوی نعمت - که به معنای زیادی است - و معنای لغوی و اصطلاحی تربیت - که به معنای پرورش دادن است - ارتباط معناداری کشف کرد؛ زیرا که لازمه هر پرورش دادنی، افزودن ظرفیت‌ها، توانایی‌ها و مهارت‌ها است.
۲. در قرآن کریم نیز بین مفهوم نعمت و مفهوم تربیت، ارتباط ویژه‌ای برقرار است.
۳. برخی از نعمت‌ها که در قرآن به آن‌ها اشاره شده است، از لوازم و اصول تربیت‌اند؛ مانند ایمان، توحید، حفظ پاکی سرشت، داشتن راهنما و....
۴. روش‌های تربیتی قرآن کریم با بررسی مفهوم نعمت، عبارت است از تفکر و تعقل در نعمات الهی، ترغیب به استفاده از حواس، تشویق، تنبیه، موعظه و....
۵. اهداف خداوند از دادن نعمت به انسان، تسلیم شدن در برابر او، انفاق، آزمایش انسان و غافل کردن افراد ناسپاس می‌باشد.
۶. شرک و کفر، نشناختن ارزش نعمت، تبعیت از شیطان، آلوده کردن سرشت پاک الهی، بی‌ظرفیتی انسان و... از موانع تربیتی است که قرآن در رابطه با نعمت‌ها، به آن‌ها اشاره کرده است.

کتاب‌شناسی

۱. قرآن کریم.
۲. ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد، النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، محقق: طناحی، محمود محمد، چ ۴، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۶۷.
۳. ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، بی‌جا، بی‌تا.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۵. اسحاقی، حسین، سلوک علوی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱.
۶. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۲.
۷. بروجردی، سید محمد ابراهیم، تفسیر جامع، تهران، انتشارات صدر، ۱۳۶۶ ش.
۸. بهشتی، احمد (بی‌تا)، تربیت از دیدگاه اسلام، قم، دفتر نشر پیام.
۹. بهشتی، محمد، فرهنگ صبا، تهران، انتشارات صبا، ۱۳۷۱.

۱۰. تقوی نسب، سیده نجمه، «ضرورت نوآوری در روش‌های تربیت دینی از منظر مبانی علمی، دینی و فلسفی»، فصلنامه تربیت اسلامی، س ۴، ش ۹، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
۱۱. ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، تهران، انتشارات برهان، ۱۳۹۸ ق.
۱۲. جرجانی، ابوالمحسن حسین بن حسن، جلاء الأذهان و جلاء الأحزان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.
۱۳. جوهری، الصحاح، ج ۴، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ ق.
۱۴. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام، چاپ اول، قم، دفتر تحقیقات و تدوین کتب درسی، ۱۳۷۷.
۱۵. حسینی شیرازی، سید محمد، تقریب القرآن إلى الأذهان، بیروت، دار العلوم، ۱۴۲۴ ق.
۱۶. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، مصحح: هلالی، چاپ اول، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
۱۷. خمینی، سید مصطفی، تفسیر القرآن الکریم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۱۸ ق.
۱۸. داوودی، محمدی، «تأملی در هدف تربیت اعتقادی»، فصلنامه تربیت اسلامی، ش ۹، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
۱۹. دشتی، محمد، نهج البلاغه، ج ۳۳، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام، ۱۳۸۴.
۲۰. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۶.
۲۱. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
۲۲. رازی، فریده، فرهنگ واژه‌های فارسی سره، تهران، مرکز چاپ، ۱۳۶۶.
۲۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، الدار الشامیة، ۱۴۱۲ ق.
۲۴. زبیدی، تاج العروس، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴.
۲۵. زحیلی، وهبة بن مصطفی، التفسیر المنیر فی العقیة و الشریعة و المنهج، بیروت، دار الفکر المعاصر، ۱۴۱۸ ق.
۲۶. زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ ق.
۲۷. سادات کیایی، سید محسن، «موانع تربیت از منظر احادیث و روایات اهل بیت علیهم السلام»، فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، شماره ۱۸، بهار ۱۳۹۰.
۲۸. سالاریان، محمد، «بررسی سنت امتحان و فلسفه آن»، روزنامه کیهان، دوشنبه ۲۴ مهر ۱۳۹۱، شماره ۲۰۳۳۲.
۲۹. سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله، ارشاد الاذهان الی تفسیر القرآن، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۱۹ ق.

۳۰. سجادی، سید مهدی، «رویکردها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی»، مجله پژوهش‌های فلسفی - کلامی، ش ۳، بهار ۱۳۷۹.
۳۱. سید بن قطب بن ابراهیم شاذلی، فی ظلال القرآن، بیروت، دار الشروق، ۱۴۱۲ق.
۳۲. شیر، سید عبدالله، تفسیر القرآن الکریم، بیروت، دار البلاغة للطباعة و النشر، ۱۴۱۲ق.
۳۳. _____، الجوهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین، کویت، مکتبة الألفین، ۱۴۰۷ق.
۳۴. شرافت، امیر حسین، «منبع‌شناسی تعلیم و تربیت اسلامی»، پایگاه اطلاع‌رسانی مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۲/۱۲/۷.
۳۵. شریعتمداری، علی، اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، چاپ ۲۵، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۳.
۳۶. شوکانی، محمد بن علی، فتح القدر، بیروت، دار الکتب الطیب، ۱۴۱۴ق.
۳۷. صالحی، اکبر و تهامی، رحیمه السادات، «بررسی و تحلیل عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه»، فصلنامه تربیت اسلامی، ش ۹، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
۳۸. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، جامعه مدرسین قم، ۱۳۷۴.
۳۹. _____، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
۴۰. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۴۱. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، چاپ ششم، بی‌جا، منشورات الشریف الرضی، ۱۳۹۲ق.
۴۲. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵.
۴۳. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی‌تا.
۴۴. طیب، سید عبد الحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات اسلام، ۱۳۷۸ ش.
۴۵. عابدی، لطفعلی، «اهداف تربیت از دیدگاه معصومین علیهم السلام»، مجله مصباح، شماره ۵۷، خرداد و تیر ۱۳۸۴.
۴۶. عبود، عبدالغنی، «موانع تربیت اسلامی»، مترجم: مهدی اسدی، مجله پژوهش‌های تربیت اسلامی، ش ۶، تابستان ۱۳۸۰.
۴۷. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
۴۸. فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
۴۹. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ق.
۵۰. فضل الله، سید محمد حسین، تفسیر من وحی القرآن، بیروت، دار الملائک للطباعة و النشر، ۱۴۱۹ق.
۵۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ش.

۵۲. قرشى، سيد على اكبر، قاموس قرآن، تهران، دار الكتب الإسلامية، ۱۳۷۱.
۵۳. ———، تفسير احسن الحديث، تهران، بنياد بعثت، ۱۳۷۷ ش.
۵۴. قمى مشهدى، محمد بن محمدرضا، تفسير كنز الدقائق و بحر الغرائب، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامى، ۱۳۶۸ ش.
۵۵. كانت، امانوئل، تعليم و تربيت، مترجم: غلامحسين شكوهى، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۳.
۵۶. كاشانى، ملا فتح الله، منهج الصادقين فى الزام المخالفين، تهران، كتابفروشى محمد حسن علمى، ۱۳۳۶ ش.
۵۷. لىثى الواسطى، على بن محمد، عيون الحكم و المواعظ، تحقيق: الشيخ حسين الحسينى البيرجندى، چاپ اول، قم، دار الحديث، بى تا.
۵۸. مجلسى، محمد باقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الأطهار، چاپ سوم، بيروت، دار إحياء التراث العربى، ۱۴۰۳ ق.
۵۹. محلى، جلال الدين، تفسير الجلالين، بيروت، مؤسسه النور للمطبوعات، ۱۴۱۶ ق.
۶۰. محمدى رى شهرى، محمد، ميزان الحكمة، چاپ اول، قم، دار الحديث، ۱۴۱۶ ق.
۶۱. مراغى، احمد بن مصطفى، تفسير المراغى، بيروت، داراحياء التراث العربى، بى تا.
۶۲. مردانى نوكنده، محمدحسين، «احسان و انفاق از منظر آيات و روايات»، كيهان فرهنگى، آبان ۱۳۸۲، شماره ۲۰۵.
۶۳. مصطفوى، حسن، التحقيق فى كلمات القرآن الكريم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر كتاب، ۱۳۶۰.
۶۴. ———، تفسير روشن، تهران، مركز نشر كتاب، ۱۳۸۰ ش.
۶۵. مطهرى، مرتضى، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، بى تا.
۶۶. معين، محمد، فرهنگ فارسى، تهران، سرايش، ۱۳۸۲.
۶۷. مكارم شيرازى، ناصر، تفسير نمونه، تهران، دار الكتب الإسلامية، ۱۳۷۴.
۶۸. ———، الأمثل فى تفسير كتاب الله المنزل، قم، مدرسه امام على بن ابى طالب، ۱۴۲۱ ق.
۶۹. ملاحويش، آل غازى عبدالقادر، بيان المعانى، دمشق، مطبعة الترقى، ۱۳۸۲ ق.
۷۰. موسوى كاشميرى، مهدى، روش هاى تربيت، قم، دفتر تبليغات اسلامى حوزه علميه، ۱۳۷۹.
۷۱. موگهى، عبدالرحيم، «روش هاى تربيت دينى»، منبر، شماره ۱، پاييز ۱۳۹۰.
۷۲. مهيار، رضا، فرهنگ ابجدى عربى - فارسى، بى جا، بى تا.
۷۳. مؤدب، سيد رضا، روش هاى تفسير قرآن، چاپ اول، قم، انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۸۵.
۷۴. ميرهادى، سيد مهدى، «اهداف تربيت»، مجله تربيت، شماره ۸۱، مهر ۱۳۷۲.
۷۵. ———، «تأملى در تعريف و مفهوم تربيت»، مجله تربيت، شماره ۹، خرداد ۱۳۷۲.

۷۶. نجاریور استادی، سعید، «رابطهٔ جو عاطفی خانواده، خودپنداره، عزت نفس و پایگاه اقتصادی اجتماعی بر شکل‌گیری هویت جوانان»، مجلهٔ اندیشه و رفتار در روانشناسی بالینی، شماره ۹، ۱۳۸۷.
۷۷. نجفی، الشیخ هادی (۱۴۲۳)، موسوعة أحادیث أهل البيت علیهم‌السلام، چاپ اول، بیروت دار إحياء التراث العربی للطباعة و النشر و التوزیع.
۷۸. نراقی، احمد، معراج السعاده، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۵۱.
۷۹. نیکزاد، محمود، کلیات فلسفهٔ تعلیم و تربیت، چاپ سوم، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۱.
۸۰. هندی، علی المتقی بن حسام‌الدین، کنز العمال، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۹ ق.

(Tazkiyah) till achieving the real Prosperity. This paper has first studied the concept of the favor of Allah and training, and then it has examined if there is a relation between the concept of the favor of Allah and the concept of human training in the noble Quran. The result shows that in the holy Quran, some of the favors are as tools and bases of human training and some mention the holy Quran training methods and some other favors show the holy Quran training goals. Among these, some of the training barriers relating to the concept of the favor of Allah have been implied.

Keywords: *the favor of Allah in the holy Quran, the subjective exegesis of the noble Quran, the favor of Allah and training*

crime. But one of the most important crimes against the community security which faces with a severe criminal reaction in Islam is disturbing peace and order in the land- fassad fil-arz and muharebeh (fighting against Islam). Over the history, Iran especially after Iran's Islamic Revolution has been targeted by a lot of terrorist crimes but Iran's laws have never observed to face this evil phenomenon severely. With considering that, it has been codified 13 international documents to combat terrorism, Iran has only ratified 6 documents of these 13 documents. Islamic Republic of Iran should ratify a comprehensive law about this evil phenomenon which leads to genocide. Perhaps, one of the reasons that Iran is as the first and the largest victims of terrorism is lack of this comprehensive law about terrorism.

Keywords: Terrorism, law, Iran. International documents

The Training Effect of the Favor of Allah in Human Life from the View of the Noble Quran

- *Hasan Naqizadeh*
- *Sayyed Ali Asghar Husseini Muhammad Abad*

One of the subjects in the areas of the practical hikmah, philosophy, ethics, training and psychology is how the human training is. From the creation of man, the almighty God through sending down the prophets and the divine books has constantly helped human beings in the way of training and purification

life lesson in secondary high school have an upper religiosity measure to those students who taught by teachers of the Religion and Human life lesson in the traditional method.

Keywords: religiosity, the active teaching method, the Islamic approach

The Standards of the Terrorism Offence in the International Documents and the Law of Iran

□ *Muhammad Reza Keikha*

□ *Ali Amir Ahmadi*

□ *Fatimah Amir Ahmadi*

The ultimate aim of this research is to study the standards of terrorism crimes in the international documents and the law of Iran. This note has examined this issue with applying the analytic- descriptive method with gathering objects from the library and internet sources. In spite of having been expanded and grew the specifics of terrorism phenomenon, it is only some decades that it has been turned to a controversial and international and domestic (national) issue. Despite all countries convicting terrorism today, unfortunately, the terrorism debate has changed more to political aspect than a legal one. It has not been considered an independent offensive title by Iran criminal law. The crime of Baghi, or armed rebellion or uprising against the legitimate ruler is not an exception of this principle. Some law scholars believe that Baghi, or armed rebellion is a political

The Validation of the Religiosity (Piety) Scale and the Role of Active Teaching Methods with the Islamic Approach on the Religiosity Measure of Students in the (Upper) Secondary School

- *Farank Omidian*
- *Marzieh Dehghani*
- *Aziz Khajeh Hasanzadeh*

The aim of this research is the validation of the religiosity scale and the examination of the role of the teaching method (active based on the Islamic- traditional approach) of the Religion and Human Life lesson on the religiosity measure of students in the (upper) secondary school in the city of Dezful. The method of study is ex post facto and of the type of causal-comparative. The statistical population includes all (upper) secondary high school students in the city of Dezful in the school year 1394-1395 which 370 students have been selected with cluster sampling method as the statistical population. The tool of the thesis included the questionnaire of the religiosity scale which its validity was proved by the exploratory factor analysis (EFA) in four areas (religious beliefs, devotion to Allah- ibadat-, good deeds, interaction with nature). The research findings show that the students who are taught with the active teaching method by teachers of the Religion and Human

of the altruism and martyrdom which has flown from the breeze of Islam sense in the society. This culture is of the important specifics of Shia school and guarantees the stability and continuation of the real and pure Islam. Forming this pure culture in the society needs components and parameters that without them, it is not expected to form this pure culture in the Islamic societies. The present paper is going to answer this principle question what the components and parameters in the Islamic societies are from the point of Shaheed Muthari. It can be imagined the broad components and parameters for forming the culture of the altruism and martyrdom in the society. This note with documentary method and the made questionnaire model for the culture of the altruism and martyrdom studies cases of them based on Shaheed Muthari's statements. Findings show that it should be strengthened the components such as good manners, self-esteem, God-centered, not loving Duniyā (not having worldly desire), good deeds and also strengthened their parameters.

Keywords: *martyrdom, altruism, the political culture of Shia, foundation of the faith, Shaheed Muthari*

not able to take advantage again because of poverty. So, the role of Zakat in enabling the poor to participate in the growth, development and building wealth is: increasing using or productivity using with using the most abundant property mean "work" through this way, it is possible to create stable and assured income for them. The research shows that if Zakat collection and Zakat spending is done by mind and management it will be able to provide high financial to eliminate poverty and produce occupations to make the work force of the poor engage. Therefore, the protective and financial policies of the holy Quran in the form of zakat is to root out poverty and deprivation in the society and its focus on eliminating the capacity discrimination and creating capacity for work and occupation for persons. With this approach to the function of Zakat, in this paper it is assumed that it is possible to build wealth in the community while eliminating poverty and deprivation

Keywords: the holy Quran, Zakat, building wealth, redistribution of wealth, financial justice, poverty alleviation

The Examination of the Components of the Altruism and Martyrdom Culture in the Thought of Shaheed Muthari

- *Zahed Ghafari*
- *Muhammad Rahimian*
- *Saeed Ghorbani*

One of the great culture supporters and sources is the culture

of their position, God, Shayṭān (the devil) and the methods of the growth and training are of the barriers of the personal growth in the theoretical ignorance. Lack of parental involvement and carelessness in the scientific and practical education of Islamic ethics , rites and orders and the religious beliefs, secularism, not categorizing the problems (which are necessary for children in the different stages) are of the practical barriers of personality growth and flourish in family from the Perspective of the Noble Quran and hadith.

Keywords: the Noble Quran, hadith, Personality, human being, family, barriers of the development

The Role of Zakat in Building Wealth from the View of the Holy Quran

□ *Mahmoud Asghari*

This note tries to examine the importance and the role of Zakat in building wealth through the alleviation of poverty or poverty eradication and the poverty reduction in the community with removing widening gap and deep social class inequality or social gaps and its role for all people to possess the God- given wealth from the point of the noble Quran. The approach of the noble Quran in building wealth through Zakat mechanism focusing on the growth of personal capacity and empowering those who take disadvantage in business or economy circle and those who are

and Simple or Minimalist Living in the society, enhancing the quality of religiosity and individual and collective God-fearing. These are some of the components which the social aspect has been strengthened in them. It is possible to mention some other components.

Keywords: components, self-glory, humiliation, culture, lifestyle

The Barriers to Personality Development in Family from the Perspective of the Noble Quran and Hadith

- *Muhammad Mirzaii*
- *Zahra mokfi*

Personality in the noble Quran and Hadith texts is in reality the same behavioral and rather stable character which is resulted (arouse) from the instinct and social- training factors collectively. The mentioned factors are based on the basis and aim which Islam has about man and human personality. Family is one of the important units for forming personality growth and flourish. The note issue which has been provided in a descriptive- analytic method from the library sources is a part of the most important barriers to the personal growth in family and its damages from the view of the noble Quran and hadith. These barriers have been determined in two areas: practical ignorance and theoretical ignorance. Families especially parents unaware

Abstracts

The Components of the Cultural Self-Glory (Power) in Institutionalizing the Islamic Lifestyle

- *Nabi ollah Sadrifar*
- *Muhammad Molavi*

The aim of this research is to explore the cultural components to achieve the Islamic Lifestyle and the research question is which components of the cultural self- glory directly have impacts on the Islamic lifestyle. What this note is going to study is not the all components but a choice of its most important components which are: the revival of personal and social identity, attention to self-aptitude in the society, applying the principle of negation path (nafi sabil) in the negation of the cultural prominence of enemies in the cultural fields, defining the real samples (patterns) to the society for the negation of following the false and untruth ones, the promotion of the culture of the contentment in consumption